

EZAN'LA İLGİLİ İKİ TARTIŞMA BAĞLAMINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER

Doç. Dr. Sıtkı GÜLLE*

ÖZET

Bu makalede ‘ezân’ın dindeki yeri, önemi ve “**ezanda kelimelerin sonlarının sessiz harf konumuna getirileceği.**” rivâyetinin hikmeti ile ezan bağlamında iki tartışma konusu ele alındı. Bu tartışmalardan biri din görevlileri arasında görülen ezân ve kâmet’te ‘ekber’ kelimesinin ‘Allah’ lafzına ulanması durumunda ‘râ’ harfinin **u** veya **a** seslerinden hangisiyle seslendirileceği meselesi. İkincisi de merkezî sistemle ezân okunması hususunda toplumda gözlenen tartışmadır. Gerekçeleriyle birlikte tesbit edilen farklı görüşler bilimsel veriler ışığında analiz edildi. Birinci sorun Kırâat ilmindeki **nakîl**, Sarftaki **vasıl** ve Nahivdeki **izâfet** kuralları çerçevesinde değerlendirildi. İkinci mesele de fikhî mezheplerin bakış açılan kapsamında tahlil edildi. Sonuç olarak din görevlileri arasındaki uygulama farklılığın giderilmesi ve toplumda hoş karşılanmayan tartışmaların önüne geçilebilmesi için analizler yapıldı ve Diyanet İşleri Başkanlığı’na bazı önerilerde bulunuldu.

Anahtar Kelimeler: Ezan, Adhan, Tefsir, Kıraat

ABSTRACT

A Critical Examination of the Two Discussions on *Adhân* (call to prayer)

In regard to recitation of *adhân*, there are two discussions among religious circles in Turkey. One of them is a practical; the other is a theoretical issue. The practical issue is that how should we read the last letter of *akbar* when we append two *takbîrs* (*allahu akbar=God is the greatest*) in the recitation of *adhân* or *iqâmah*; that is *allahu akbaru*’l-lahu akbar or *allahu akbaru*’l-lahu akbar. The theoretical question is that is it permissible to recite *adhân* from a central broadcasting system, instead of reciting in every *masjid* individually by the *imam* or *muadhdhin* of each particular *masjid*. We examined the first issue in the context of *naql* in the science of readings (*ilm al-qirâah*), and *l*□*vas* and □*idâfah* in Arabic grammar; while investigating the second issue in the sources of different *madhabs* (the schools of thought in Islamic law and jurisprudence). Also in this article, the importance of *adhân* in the religion of Islam is emphasized while the reason behind the *jazm* state of each phrase’s end in *adhân* is explored. At the end

of the article, some proposals and suggestions are offered to the Religious Affairs Department of Turkey about how different practices in regard to the recitation of *adhân* can be prevented, and how these discussions can be resolved before turning to an offensive issue among the devoted Muslims.

Keywords: Adhan, Tafsir, Qiraat.

I- Giriş

Ezân (اذآن) sözcüğü, yüksek sesle çağırma¹, dinleme manasına gelen üçlü fiil *ezine* (اذن)² lafzından اذّن/ye’zenu, اذّن/iznen, اذّن/ezânen, اذّن/ezâneten şeklinde türetilmekle birlikte bildirme³ anlamındaki vurgusu اذّن/âzene fiilinden gelen *îzân* (اذآن) ile اذّن/ezzene, اذّن/yüezzînu, اذّن/te’zînen şeklinde tef’îl kalıbındaki mastarlarla ilintilendirilen bir isim olmasından kaynaklanır⁴. Terim olarak: “Özel lafızlarla namaz vaktini bildirmektir”⁵ ifadeleri ile tanımlandığı gibi “Sayesinde farz namaz vaktinin bilindiği özel metin”⁶, “Belirli vakitlerde özel ifâdelerle namaz vaktinin girdiğini bildirmek” şeklinde de tarif edilmiştir Ezan, Kur’ân⁷, hadis⁸ ve ümmetin icmâ ile sâbittir. Dindeki yerini Medine’de hicretin

¹ el-Kurtubî (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, ö.671/1272), *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Beyrut , V/24, tsz.

² Dörtlü Yazar, *el-Mu’cemu’l-Vesûl*, Tahran, el-Mektebetü’l-İlmiyye, tsz. I/11.

³ es-Serahsî (Şemsu’l-eimme Muhammed b. Ahmed, ö.490/1097 dolayları), *el-Mebsûr* Mısır Matbaatussaâde (1324/1906) baskısından ofset baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982, I/127; el-Kâsânî (Alâu’-d-dîn Ebû Bekr b. Mes’ûd, ö.587/1191), *Bedâiu’s-Sanâi’ fi Tertibi’s-Şerâi’*, Beyrut 1394/1974, I/127 (ikinci baskı); eş-Şevkânî (Muhammed b. Ali b. Muhammed, ö.1250/1834), *Neylu’l-Evtâr Şerhu Munteka’l-Ahbâr*, Kahire 1391/1971, II/35, İbn Âbidîn (Alâüddîn Muhammed Emîn, 1306/1888), *Hâşiye Raddi’l-Muhtâr ale’-d-Dürri’l-Muhtâr: Şerhu Tenviri’l-Ebsâr*, İstanbul, 1984, Dar-ı Kahraman, (ofset), I/383.

⁴ İbn Manzûr Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim (ö.711/1311), *Lisânu’l-Arab*, Beyrut, tsz, Dâru Sâder, XIII., (۳۵) maddesi; ez-Zebîdî (Muhammed Murtadâ, ö.1205/1790), *Tâcu’l-Arûs*, el-Matbaatu’l-Mısır, 1306/1888, Hayriyye, I, (۳۵) maddesi.

⁵ İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Askalânî (ö.852/1448), *Fethu’l-Bârî bi-Şerh-i Sahîhi’l-Buhârî*, Kahire,1407/1986, Dâru’r-riyân, , II, 92; eş-Şevkânî *Neyl*, II/35,

⁶ Zuheylî, (Vehbe ez- Zuheylî) *el-Fıku’l- İslâmî ve Edilletühû*, Dimaşk, 1405/1985. Dâru’l-Fıkr, I-533 (ikinci baskı).

⁷ el-Mâide 5/58; el-Cumua 62/9.

⁸ Buhârî, (Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, ö.256/870), *el-Câmiu’s-Sahîh*, Kahire 1400/1980, ‘Ezan’; Müslim, (Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, ö.261/875), *Sahîhu Müslim*, Beyrut 1412/1991, ‘Salât’; et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (ö. 279/892), *Câmiu’t-Tirmizî*, tsz, ‘Salât’; Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b.

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

birinci⁹ -bir görüşe göre ikinci- yılında¹⁰ almıştır¹¹. Kaynak eserlerimizde ezanın meşrûyetini inkâra yeltenenin veya ezanı hafife alanın kendini dinin dışına çıkarmış olacağı, Müslüman olduklarını söyledikleri halde ezan okumama kararı alan¹² veya ezan okumamakta ısrar eden yerleşim birimleri için yaptırım uygulanacağı, kendilerine karşı zor kullanılacağı¹³, savaş açılacağı belirtiliyor¹⁴. Bunun için çöllerde, ıssız yerlerde ezan ve kâmet öngörülmüştür¹⁵. Hanbeliler dışındaki mezhep âlimleri ezanın cemaatle namaz için müekked sünnet olduğunu¹⁶ söylemişlerdir¹⁷. Hanbeliler ise bu görevi farz-ı kifâye olarak değerlendirmişlerdir¹⁸. İlk dönem Mâlikileri, halkın cemaatle namaz kılmak üzere toplandıkları mescitlerde cemaat için ezan okunması vaciptir derken daha sonrakilerden bazıları şehir ve kasabalarda ezan okunmasının müekked sünnet, bazıları da kifâye nitelikli farz olduğunu ifade etmişlerdir¹⁹. Hatta imam Malik: “Bir şehir halkı bile bile ezan okumadan namaz kılarlarsa namazlarını îade etmeleri gerekir” demiştir²⁰.

Avrupa topluluğunun kapılarının aralandığı günümüzde ezan konusunda içte ve dışta çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Art niyetten kaynaklanmayan tartışmalarda doğru olanı göstermek, yanlış bilgileri düzeltebilmek için mesele, Kur'an, sahih sünnet ve kaynak eserlerde yazılan bilgiler çerçevesinde ele alınmalı, makul analizler yapılmalı ortaya doğru tespitler konulmalıdır. Ezan,

dininin en önemli alâmetlerinden, İslam'ın göstergelerinden biridir²¹, bir tebliğdir, metni ve rûhî yapısıyla milyonların manevî iç motivasyonunu harekete geçiren bir bildiri, lafzı ve melodisiyle ruhlara huzur veren İlâhî bir uyarıştır. Dünyanın her tarafında, renkleri, milliyetleri farklı ama duyguları aynı olan Müslümanların buldukları tüm yerleşim birimlerindeki ortak bir ibadet şifresidir. Hergün yüz binlerce müezzinin Allah'dan başka hiçbir ilâhın olmadığını haykırdığı ve milyonlarca kişinin tekrar tekrar terennüm ettiği bir mesajdır, kadim bir semboldür. Bu sembolün nasıl kullanılacağını, etkili bir biçimde nasıl yansıtılacağını da din belirlemiştir. Ezanın evrenselliğinin yansıtılabilmesinin en önemli unsuru güzel ve gür sesli kişiler tarafından aslı metni ile usulüne göre okunmasıdır.

II- Ezanda Ölçüler-Uzatmalar

Ezan, makam icrasına imkân veren bir metin olmakla birlikte bu, her makamın yüzde yüz uygulanabileceği anlamını taşımaz. Şiir, roman, hikâye ve destan okumanın, hitâbet sanatının kuralları bulunduğu ve bunların dinleyiciler üzerinde etkilerinin hissettirebilmesi için kendilerine hâs ölçüler çerçevesinde icrâ edilmeleri kaçınılmaz olduğu gibi, ezan da kendine özgü okunma, seslendirilme ilkeleri doğrultusunda makamlı ve âhenkli okunmalıdır, seslendirilmesinde metinler arasında denge korunmalı, estetiği, sanatı, güzelliği yansıtmalıdır. Müslüman Türkler ulusal müzik geleneklerinden ilham alarak ezana yeni bir form vermişlerdir²². Bununla birlikte ezan, müezzinlerin harf ve kelimelerini istedikleri gibi uzatacakları, gelişi-güzel okuyacakları bir güfte, ses cihazlarını sonuna kadar açarak gösteri yapacakları bir aranjman, bir müzik düzenlemesi değildir. Ezan, ne nâra atar gibi bağırıp haykırmaya ne de nağme yapmak için aynı kelimedede sesi alçaltıp yükselterek lahne sapmaktır. Zira وَأَقْبِدْ فِي مَنَابِقِكَ وَأَعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ “Yürüyüşünde mutedil ol ve sesini de alçalt. Kuşkusuz seslerin en çirkini elbette eşeklerin sesidir” (Lukmân, 31/19)

²¹ el-Askalânî, *Feth*, I, 167.

²² Öztürk, Mustafa Tahir Öztürk *Türk Din Musikisinde Ezan*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Ocak, 2001, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzikoloji Anabilim Dalı, Tez Danışmanı Doç. Şehvar Beşiroğlu, s., ix.

Selâme el-Ezdfî (ö. 321/933), *Ahkâmu'l-Kur'âni'l-Kerîm* (thk. Sadeddin Ünal), İsam, İstanbul, 1416/1995, I/78.

⁹ İbn Âbidîn *Hâşiye*, I/383.

¹⁰ Zihni, (Mehmed Zihni), *Ni'met-i İslâm*, 1324/1906, s. 297.

¹¹ İbn Hacer *Feth*, II/93. Bununla birlikte ezanın hicretten önce Mekke'de meşru kılındığını yansıtan hadisler de vardır (aynı eser, II/94).

¹² el-Askalânî, *Feth*, I/107.

¹³ es-Serahsî, (Şemsu'l-eimme Muhammed b. Ahmed, ö. 490/1097 dolayları), *el-Mebsût* Mısır Matbaatussaâde (1324/1906) baskısından ofset baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982 (ofset), I/133.

¹⁴ el-Kâsânî *Bedâi'*, I/154, 156.

¹⁵ el-Askalânî, *Feth*, I/178.

¹⁶ Mâlikîlerden bazıları cemaatle namaz kılınan mescitlerde farz olduğunu söylemişlerdir. bkz. İbn Ruşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö.595/1199), *Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihâyetü'l-Muktesud*, Kahire tsz, I/83.

¹⁷ Bkz. el-Kâsânî *Bedâi'* I/146; İbn Ruşd *Bidâye* I/55; İbnu'l-Humâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvâhid (ö.861/1457), *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, , Mısır, el-Matbaatu'l-Kübrâ, I/167, 172, 178; et-Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil (ö.1231/1816), *Hâşiyetu't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Beyrut 1395/1975, I/356.

¹⁸ ez-Zuheylî, *el-Fıkh* I, 535.

¹⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, VI, 225

²⁰ el-Kurtubî, *el-Câmi'* VI, 225

âyeti olumlu hiçbir özellik taşımayan ve haykırır bir şekilde ezan okunmaması hususunda da uyarıları içerir²³.

Gerek minarelerde gerek cuma günlerinde hutbe öncesi ezanlar, seslerini güzel kullanabilenler tarafından okunmalıdır²⁴. Çirkin sesliler ile sesi güzel olmasına karşın ezan eğitimi almamış kişiler minarelere çıkarılmamalı, böylelerinin ezan okumaları önlenmelidir. İmamlık ve müezzinlik çok özel görevlerdir. Benim fakültekteki kürsümde nasıl sıradan bir insanın gelip ders verme hakkı yoksa bu görevler de ancak ehil kişiler tarafından yapılmalıdır. Öyle ise yetkililer işi müezzinlerin ve imamların inisiyatiflerine bırakmamalı, yetkili olmayan kişilerin mihraplara geçirilmelerine, minarelere çıkarılmalarına, Cuma namazlarında iç ezan okumalarına fırsat verilmemesi için gerekli önlemleri almalıdırlar.

Ezanın 'teressül (الترسل) ile yani her kelime arasında biraz durularak okunması öngörülmüştür. Bunun gereğinin yapılmaması mekruh sayılmış, böyle durumlarda ezanın yeniden okunmasının 'mendûb' (sevaba vesile) olacağı ifade edilmiştir²⁵. Ezan'da medler fazla uzatılmamalı, ses, alçaltılıp yükseltilmemelidir²⁶. Sözelimi 'Allah' lafzının başındaki hemze 'âllahu'²⁷; sonundaki 'he' harfi 'Allahü'; ekber lafzında da 'ba' harfi 'ekbâr' şeklinde uzatılarak²⁸ normal telaffuzlarının dışında okunmaları hatalı, doğru görülmeyen seslendirmelerdir²⁹. İmam Ahmed: "Muhammed (محمد) isminin 'ya Mûhâmmed' (يا موحَمَّد) şeklinde söylenmesi nasıl doğru değilse ezandaki bazı kelimelerin de uzatılarak aslından çıkarılması tasvip edilemez" demiştir³⁰. İlgili eserlerde aktarılan ve yapılan uyarılara biz de gözlemlerimize dayanarak dikkat çekiyoruz. Bu uyarılarda bulunurken bazıları: "Mısırdaki, Mekke ve Medine'de böyle okuyanlar var" diye itiraza kalkıyorlar. Böyle diyenler kötünün emsâl teşkil etmeyeceğini, bâtılın kıyas örneği olamayacağını düşünemiyorlar. Hz.

²³ el-Kurtubî, *el-Câmi'* XIII/71.

²⁴ el-Askalânî, *Feth*, II, 104

²⁵ Teressül, ezan kelimelerinin uzatılarak okunması şeklinde de tanımlanmıştır (Askalânî, *Feth*, I, 185).

²⁶ el-Kurtubî *el-Câmi'*, VI, 230.

²⁷ Allah lafzının hemzesinin uzatılması 'Allah mı (ulu)?' şeklinde bir manaya gelir.

²⁸ 'Ekbâr' şeklinde uzattığımızda da 'Allah bir deftir' gibi bir anlamı içerir.

²⁹ Bazı yorumcular: "حرم الأذان حرم = ezanda kelimelerin sonları cezmedilir, kâmette kelimelerin sonları cezmedilir" meâlindeki rivâyette 'cezim' ile bu uzatmaların yapılmayacağını vurgulandığını ifade etmişlerdir (bkz. Hâşiyetu Raddi'l-Muhtâr, I/519).

³⁰ el-Askalânî, *Feth*, I, 173

Ömer, kendisini yırtarcasına ezan okuyan Beyt-i Makdis müezzinini azarlamıştır³¹. Ünlü âlim Kurtubî (ö.671/1272) Mısır'daki okuyuculardan yakındığı gibi³² günümüzdeki bir takım gözlemci Arap âlimleri de Mekke ve Medine'deki müezzinlerin ezana gereken hassasiyeti göstermediklerinden, olmadık uzatmalar yaptıklarından şikayet etmektedirler (bkz. Google, *الحن في الأذان*).

Biz, ezanda, harflerin düzgün çıkarılması ve çok aşırıya da kaçılmaması koşuluyla açıkça manaya hâle vermeyecek uzatmaların yapılmasının bir sakıncası olmadığını düşünüyoruz. Uzatma ve nağmelerin (حي على -حي على الفلاح) cümlelerinde icra edilmesinin, müezzinlerin hünerlerini -abartıya kaçmadan³³-buralarda göstermelerini tavsiye ediyoruz. Bunun bir sakıncası olmadığını belirtmişiz³⁴.

III- 'Ekber' Kelimesi Üzerinde Durulmasının Hikmeti

Ezan ve Kamette tekbirler ile diğer cümlelerin birbirine ulanmadan sonlarının sakın kılıp üzerlerinde durularak seslendirilmeleri esastır³⁵. Ezanda altı tane (أَكْبَر / ekber) lafzı vardır. İlgili kaynaklarda ikinci, dördüncü ve altıncı (أَكْبَر / ekber) lafızlarının sonlarında nefes alınıp verilerek sakın olarak durma niyetiyle³⁶ okunacakları, vasıllarının hata olduğu, 'ekber' kelimeleri arasında herhangi bir ayırma gidilemeyeceği, ezan ve kâmetteki hiçbir 'ekber' kelimesinin 'ra' harfinin harekelenmeyeceği, sakın olarak telaffuz edileceği vurgulanır³⁷. Burada hareket noktası "أَذَانُ حَرَمٍ وَالْإِقَامَةُ حَرَمٌ وَالتَّكْبِيرُ حَرَمٌ = ezanda kelimelerin sonları cezmedilir, kâmette kelimelerin sonları cezmedilir, tekbirin

³¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, I, 138.

³² el-Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 16.

³³ 2008 yılında İstanbul'un büyük camilerinden birinde emekli bir müezzin, Cuma iç ezanında her bir (حي على الصلاة)'ı otuz elif miktarı yani yaklaşık otuz saniye çekmişti. Nerede ise iç ezan süresi hutbe süresi ile aynı gibi olmuştu.

³⁴ el-Askalânî, *Feth*, I/173, 185.

³⁵ et-Tahtâvî, *Hâşiyeye*, I/185: İbn Abidin, I/386.

³⁶ "Ezanda hakikaten vakıf, ikamette niyeten vakf vardır". (Zihni, *Nimet*, 302).

³⁷ et-Tahtâvî, *Hâşiyeye*, I/185

sonu cezmedilir” meâlindeki rivayettir³⁸. Bu rivâyetin hadis değil İbrahim b. en-Neha’ nin (ö.95/713) sözü olduğu³⁹ itirazlarına karşı da kaynaklarda sözkonusu haberin temel alındığı, ezan cümlelerinin sonlarının sakın olarak seslendirilmesinde âdeta bir ittifak olduğu belirtilir. Nitekim aktarılan rivâyeti esas alan bazı Şâfiîler de ezanda kelimelerin sonlarında durulmasının sünnet olduğunu söylemişlerdir⁴⁰. Meşhur filolog el-Muberrid (ö. 285/898): “**Ezanın durak yerleri işitmeye dayanır**” diyordu⁴¹. ez- Zerkânî de: “**yazıda serbestlik telaffuzda ahz yani dinlemek önemlidir**”⁴² sözleri ile bir metnin seslendirilmesinde işinin ehlinden dinlenmesinin önemine vurgu yapmıştır.

Ezan ve kâmette kelimelerin sonlarının cezmedileceğinin vurgulandığı hadisini okuduğumda Hz. Peygamber’in böyle buyurmasının bir hikmeti olabileceği üzerinde düşünmeye başlamış, sonunda bir ipucu yakalamış ve bir değerlendirme yapmış, bunu da yeri geldikçe dillendirmiştim. Ancak vardığım sonucu yazıya dökmemişim. Ulaştığım o değerlendirme şu idi: “Allah büyüktür, Allah her şeyden büyüktür, Allah, azametini yakışmayan şeyler kendisine isnat edilemeyecek ululuktadır”⁴³ anlamlarına gelen (الله اكبر) cümlesindeki ‘ اكبر /ekber’ kelimesi üzerinde durulmayıp (اكبر اكبرالله) şeklinde ikinci ‘Allah’ lafzına vasledilerek: ‘u’ sesi ile ‘Allahu ekberullahu ekber’ diye seslendirildiğinde ‘ اكبر /ekber’ söcüğünün ‘الله’ lafzına muzaf olduğu izlenimi doğar. Çünkü ‘ اكبر /ekber’ nekire ‘الله’ da marife bir isimdir. Nekire isim ile marife bir isim yan yana gelip nekire marife olana vasledildiğinde lafzî izâfet veya ma’nevî izâfet türünden bir tamlama (izafet) oluşur. Oysa örneğimizde anlam değişikliklerine sebebiyet verecek izâfet şıklarının hiçbirini düşünülemez⁴⁴.

³⁸ Bkz. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe (ö. 276/889), *Ğarîbu’l-hadis*, II/283; et-Tahtâvî, *Hâşiye*, I/185. es-Serahsî, el-*Mesbut*, I/231; Kâsânî, *Bedâi’*, I/150

³⁹ Bkz. el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, abu’l-Fidâ (ö. 1162/1749), *Keşfu’l-hafâ amme’stehere mine’l-ehâdîsi alâ elsineti’n-nâs*, Mısır, 1352/1933, I/374-375.

⁴⁰ ez-Zuheylî, el-*Fikh*, I/544

⁴¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye*, I/386.

⁴² ez-Zerkânî, Muhammed Abdu’l-Azîm (ö. 1366/1948), *Menâhîlu’l-İrfân:fi Ulûmi’l-Kur’ân* (thk. Bedî’, el-Lehhâm, Dâru kuteybe, 1418/1998, I/320

⁴³ ez-Zuheylî, el-*Fikh*, I/544.

⁴⁴ Bkz. İbn Akîl, Muhammed b. Muhammed b. Akîl el-Kureşî (ö. 769/1367) *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, Beyrut, 1889, Matbaatü’l-İttihâd, II, 45; el-Cârimî, (Ali el-Cârimî-Mustafa Emin), *en-Nahvu’l-Vâdih:fi Kavâidi’l-Luğati’l-Arabîyye* Mısır, 1385/1965 (birinci

Çünkü böyle bir varsayım: ‘Allah, Allah’ın büyüğüdür’ veya ‘Allah’tan büyüktür’ gibi sakıncalı bir anlam ortaya çıkar. İşte hoş olmayan bir anlamın engellenmesi için şuurlu bir hassâsiyet gösterilerek ezan ve kamette tekbirler üzerinde durularak okunmaları öngörülmüştür. Nitekim bu gibi hatalı anlam izlenimlerine imkan vermemek için bu duyarlılığın hatim tekbirleri⁴⁵ getirilirken de gösterilmesi gerektiğine dikkat çekilmiş, bazı surelerde tekbirlerin sûre sonlarında durulduktan sonra alınması öğütlenmiştir. Çünkü vasıl durumunda sözgelimi (حسد الله اكبر *Hasedellahu ekber*) şeklinde vasledilerek okunduğunda ‘Allah kıskandı’ gibi bir anlama sebebiyet verileceği ifâde edilmiştir⁴⁶.

IV- ‘Ekber’ Kelimesinin ‘Allah’ Lafzına Vasledilmesi

Bununla birlikte birinci, üçüncü ve beşinci ‘ekber’ lafızlarının kendinden sonraki Allah ismine ulanmaları (vasıl) durumunda ‘ra’ harfinin nasıl

cüz), Dâru’l-Meârif,s, 133; Abdurrazzak Hamud, *Tarîku’n-Necâh fi’l-Kavâid ve’l-İrâb*, Dımaşk, 1963, Matbaatü’l-İttihâd, s, 145

⁴⁵ Bilindiği gibi hatim indirilirken gelenekselleşmiş bir tekbir uygulaması vardır (bkz. Serahsî, el-*Mesbut*, II/411; Cezerî, İbnu’l-Cezerî Ebulhayr Muhammed b. Muhammed (ö. 833/1430), *en-Neşr fi’l-Kirââti’l-Aşr* (neşr. Muhammed b. Ali ed-Dabbâ’), Lübnan tsz., II/438). Hatim surelerinde sûre sonlarından tekbire geçilirken (الله) lafzının hemzesi (هـ) hafzedilir yani okunmaz. Sûre sonundaki kelimenin son harfi ya فحدث *lfe-haddis* (ed-Duhâ, 93/11) lafzındaki gibi esire (i sesi) ile; ya الحاكمن *el-hâkimîn* (et-Tîn, 95/6) lafzındaki gibi fetha (e sesi) ile ya da اتوايا *tevvâbâ* (Nasr, 110/3); مسد *mesed* (*Tebbet*, 111/5) gibi geçişte (*tevvâbenillahü ekber/ mesedinillahü ekber*) gibi tenvin harekelenerek geçilir. Vedduha (والضحى) suresinden aşağıdaki sûrelerin hiçbirinin sonundaki kelime (الله) lafzına ulandığında muzaf konumu almaz. Çünkü bu kelimeler (فحدث *lfe-haddis*)deki gibi ya emir fiildir ya (الحاكمن *el-hâkimîn*;/ *Rabbhû* (el-Beyyine, 96/8) gibi marifedir. Bilindiği gibi fiiller ile marifelerin muzaf konumunda olmaları söz konusu değildir. Ya da (*tevvâbenillahü ekber/ mesedinillahü ekber*) tenvinin harekelenerek geçilmesidir. Burada اتوايا *tevvâbâ* Nasr, (110/3); مسد *mesed*, (*Tebbet*, 111/5) kelimeleri muzaf olmaya elverişli birer isim olsalar da bu nitelikleri vasıl halinde tenvinlerinin harekelenmesi ile ortadan kalkmıştır. Nitekim bu gibi konumlarda ulandığı kelimenin harekesinde herhangi bir değişiklik olmadığı ilgililerin malumudur. Dolayısıyla bu ve benzeri örnekler ezandaki tekbirin vashında neden ‘ra’ nın ötüre harekesini vermiyoruz diye bir itiraz serdedilemez.

⁴⁶ İsmail Hakkı, Rûhu’l-beyân, XVII/321.

seslendirileceği hususunda farklı görüşler vardır. Örneğimizde (*أَكْبَرُ / ekber*) lafzının sonundaki 'ra'nın sükunuyla 'Allah (*الله*) lafzının hemzesinden sonraki 'lam'ın sükunundan ötürü iki sakin (*أَكْبَرُ اللهُ / ekber- Allah*) şeklinde bir araya gelmiştir. Böyle durumlarda önceki kelimenin sükunluğunun ortadan kaldırılıp sesli konuma getirilebilmesi için üç kural vardır. Burada yani görünürdeki (*أَكْبَرُ اللهُ / ekber- Allah*)'da aşağıda değineceğimiz üç kuralın uygulanması da mümkündür. Ancak ezanda vasıl (ulama) yapılması durumunda hangi kuralın uygulanmasının daha sağlıklı ve daha tercih edilebilir olduğu tartışmalıdır. Meseleyi bu kurallar çerçevesinde irdeleyelim:

Birinci Kural: Sonu sakin bir kelime, kendinden sonraki kelimeye eklenebilir istendiğinde esire olarak harekelenir⁴⁷. Aktarılan: *أَلْأَذَانُ حَرَمٌ وَالْإِقَامَةُ حَرَمٌ* rivâyeti doğrultusunda 'ekber' kelimesinin sonunun cezimli olması öngörüldüğünden birinci kurala göre 'ra' 'Allah' lafzına ulandığı taktirde 'ekberillah' şeklinde esire ile seslendirilir. Bu durumda yukarıda değinilen hatalı anlam izlenimi dışında Allah' lafzının lamının ince okunması sakıncası doğar. Çünkü 'Alah' lafzında hemze meftuh olduğundan 'lam'ın kalın okunması asıldır. Hemze atılıp 'ra' esire ile ulandığında 'lam'ın ince okunması kaçınılmaz olur. İşte bunun önüne geçilip 'lam'ın kalınlığının korunması için 'ra' harfinin esire ile okunması uygun görülmemiştir⁴⁸.

İkinci Kural: Önceki nekire (belirsiz) isim, sonraki marife (belirli) bir kelimeye vasledilirken sonu ötüre olarak harekelenir. Buna göre 'ر / ra' harfi ' *Allahu ekberallahu ekber* ' şeklinde ötüre olarak vasledilir⁴⁹. Çünkü *أَكْبَرُ / ekber* lafzı üstünlük anlamının vurgulandığı ve sonu normal şartlarda ötüre yani 'u' sesiyle seslendirilen 'ef'al' kalıbında bir isimdir. Dolayısıyla bu kelimenin kendinden sonraki isme eklendiğinde ötüre olarak seslendirilmesi nahiv bilgisinin bir gereğidir. Bu kelime de 'Allah' lafzıdır. Hemzesi vasıl hemzesi olup ulama esnasında düşer, öncesindeki kelimenin son harfinin harekesi nasıl

⁴⁷ Mesela *أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتِخَذُوا الْكَاذِبِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ* (*Âl-i Imrân* 3/28) ve *أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتِخَذُوا الْكَاذِبِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ* (*Âl-i Imrân* 3/142) âyet metinlerinde geçen 'يُتِخَذُوا' ve 'يُتِخَذُوا' fiilleri kendilerinden sonraki kelimelere ulanırken esire ile harekelenmişlerdir (farklı örnekler için bkz. el-Keşşaf, II/234).

⁴⁸ Bkz. İbn Âbidîn, *Hâşiye*, I/389.

⁴⁹ Bkz. İbn Âbidîn, *Hâşiye*, I/519.

ise öyle geçilir. Burada ' *أَكْبَرُ / ekber* ' isim, sonundaki 'ra' da ötüre olduğundan irap kuralları devreye girer ve 'u' sesiyle vasledilir. Ancak bu tür bir ulama izâfet (tamlama) olacağından –daha önce işâret edilen- hoş karşılanmayan bir anlama yol açar. Sanırım bazı Şafîî alimleri bu inceliği sezmiş olmalı ki 'ra' harfinin ötüre harekelenmesine karşı çıkmışlardır⁵⁰.

Üçüncü Kural: Sonraki kelimenin başında bulunan hemzenin harekesi önceki kelimenin son harfine aktarılır. Çünkü gerektiğinde bir metnin aslı harekesi üzerinde değişiklikler yapmak, harekeyi hafzetmek olağan sayılan üslup kurallarındandır⁵¹. Sözelimi hemze-i katının vaslını zaruret olmasa bile doğru görüp kırâatçıların naklini örnek göstererek sakıncasız görenler vardır⁵². Biz de ezanın birinci, üçüncü ve beşinci tekbirlerinin vasledilmeleri durumunda bu üçüncü kuralın kırâattaki nakil ilkesi çerçevesinde işletilerek 'ekber' kelimesinin 'ra'sının 'a' sesiyle 'Allah' lafzına: ' *Allahu ekberallahu ekber* ' şeklinde ulanarak seslendirilmesinin daha isabetli olacağını düşünüyoruz. Zira bu seslendirme şekli ile rivâyette geçtiği gibi ' *أَكْبَرُ / ekber* ' kelimesinin cezimli oluşu vurgulanmış olur. İbn el-Enbârî (ö. 328/940) de: "Sıradan insanlar 'ekber' lafzında ra'yı ötüre ile okuyorlar.." eleştirisi ile 'ra'nın 'u' sesi ile seslendirilmesinin uygun görülmediğine dikkat çeker⁵³. Böyle bir uygulamayı Âl-i Imrân sûresinin başındaki ' *مِ* ' lafzındaki 'mîm'in kendinden sonraki 'Allah (*الله*) lafzına ulanması durumunda görmekteyiz. Şöyle ki: Kırâatçıların hemen hemen hepsi *مِ* lafzında 'mîm' üzerinde durmayıp 'mîm'i *الله* lafzına vaslederek okurlarken *الله* isminin başındaki vasıl hemzesinin üstün harekesini 'mîm'e aktararak 'Elif-Lâm-Mîmellahu' şeklinde seslendirirler⁵⁴. Bunun bir

⁵⁰ Tahtâvî, *Hâşiye*, III/188.

⁵¹ es-Sekkâkî, Ebû Yakûb Yûsuf b. Ebî Bekr Sirâcuddîn (ö.626/1229), *Miftâhu'l-ulûm*, I, 240.

⁵² Bkz. es-Safedî, Salahuddin Ebu's-Safa Halil b. Aybeg b. Abdulah (ö.764/1363), *Nusratu's-Sâir ale'l-meseli's-sâir*, I/43.

⁵³ Bkz. İbn Âbidîn, *Hâşiye*, I/386.

⁵⁴ Burada filologların bakış açıları farklı olsa da değerlendirmelerinin bazı açılardan örtüşüğünü görüyoruz: Sözelimi Bazı Basralı dilciler: "iki sakin bir araya geldiği için geçiş halinde 'Elif-Lâm-Mîmellahu' şeklinde mîm fetha ile harekelenmiştir" demişlerdir. Böylece fetha ile hem lafza-i celâl'in lam'ının kullanıldığı konum korunmuş hem de hemzenin harekesinin meftuh olduğu yansıtılmıştır. Basralı bir takım dilciler ise Küfeli dilciler gibi hece harfleri vakıf gibi

başka örneğini Osmanlı'dan tevâriis eden bayram tekbirlerindeki uygulamalarda görmekteyiz: Bu tekbirlerde 'ra', 'Allahu ekberallahu ekber' şeklinde fetha ile harekelenerek bestelenmiş⁵⁵ ve günümüze böyle intikal etmiştir. Dolayısıyla ezan'daki 'ekber' kelimelerinin vasıllarında da durum aynıdır, vasledildikleri taktirde 'ra' fetha ile seslendirilerek vasledilir.

V- Ezan'ın Merkezi Sistemle Okunması

Ezan'la ilgili tartışmalardan biri de ezanın merkezi sistemle okunması konusudur. Sistemin ön plana çıkan iki gayesi vardır:

- Çarşı-Pazar gibi gürültülü ortamlarda namaz vaktinin girdiğinin kitlelere duyurulması,
- Ehil kişiler tarafından okunmasının sağlanması.

Konu bu iki açıdan değerlendirildiğinde uygulamanın meşruluğuna zemin oluşturacak pek çok veri ile karşılaşırız. Zira Hz. Peygamber Ka'be'ye⁵⁶ müezzin atarken on kişiye *-bazı rivayetlerde yirmi kişiye⁵⁷-* ezan okutmuş, içlerinden Ebû Mahzûre'nin sesini beğenerek ona ezanı öğretmiştir⁵⁸. Âlimler, bu ve benzeri rivâyetlerden hareketle ezanın yüksek bir yerde sesi güzel ve gür kişiler⁵⁹ tarafından okunmasının müstahap görmüşlerdir⁶⁰. Hanefîler ile Malikiler bir yerleşim biriminde bir ezanın yeterli olacağı görüşünde birleşmişlerdir⁶¹. Şehirlerin genişletilmesi ile bir mahalle halkının diğer bir mahallede okunan ezanı duyduklarında üzerlerinden ezan vecibesinin düşeceği de kaynaklarımızda

açıkça dile getirilmiştir⁶². İctihada dayanan hükümler zaman ve zemine göre değiştirilebileceği, yeni içtihatlar oluşturulabileceği gibi alışlagelmiş uygulamalarda da değişikliğe gidilebilir. Dolayısıyla bu dînî veriler ve usul prensipleri çerçevesinde sistemin ilkesel bazda doğru olduğunu, dînî açıdan hiçbir sakınca içermediğini, hatta yaygınlaştırılması gerektiğini söyleyebiliriz. Ancak tartışmaların önüne geçilebilmesi, dedikoduların önlenbilmesi ve uygulamanın daha yararlı olabilmesi için aşağıda maddeler halinde sıralanan hususlara özen gösterilmelidir:

değerlendirildiğinden (الله) lafzının hemzesinin fetha hareketi kendisine verilmiştir görüşünü seslendirerek farklı bir yaklaşımla aynı sonuca ulaşmışlardır. Ancak ünlü dil alimi el-Ahfeş 'elif lâm mimellah'da iki sakin bir araya geldiğinden 'mîm'in esire ile harekelenmesi de mümkündür demişse bu, yaklaşım tasvip görmemiştir. Çünkü 'mîm'den önce esire ile uzatılan bir (ى /ya) vardır. Dolayısıyla 'mîm'in iki sakinden ötürü fetha ile okunması hakkıdır. Zira 'mîm'in kendinden önce kesre doğrultusunda çekilen (ى /ya) ile birlikte esire ile seslendirilmesi telaffuza ağırlık verir bkz. ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. Es-Serî (ö.311/923), **Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh**, Beyrût, 1408/1988, Âlemü'l-kütüb, I, 373.

⁵⁵ Bayram tekbirlerinde tekbirlerin İtrî (ö.1712) tarafından mı yoksa Hatip Zâkirî Hasan efendi (ö. 1623) tarafından mı bestelendiği tartışmalıdır (bkz. Öztürk, Mustafa, Musiki, s, 10).

⁵⁶ A. Naîm, *Tecrid*, II/560

⁵⁷ el-Kâsânî *Bedâi'* I/149

⁵⁸ ez-Zuheylî, *el-Fıkh*, I/545.

⁵⁹ el-Kâsânî *Bedâi'*, I/149.

⁶⁰ eş-Şevkânî *Neyl*, II/44.

⁶¹ ez-Zuheylî, I, 525.

⁶² İbn Âbidîn, *Hâşiye*, I/384

- a) Şehir ve ilçelerde merkezi sistem alanları km² (kilometre kare) olarak tespit edilmeli, bu yerlerde ezan okuma merkezlerinin sayıları artırılmalı, ezan, bir noktada değil de eleman durumuna göre birkaç noktadan okunmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı mensuplarından bazılarının söylediklerinin aksine birçok camide ayrı ayrı okunan ezan gürültü kirliliği değil, bir armoniyi, bir cümbüşü yansıtır. Yetkililerin görevi semalarda bir tek sesin değil tevhit cümlelerinin estetiksel bir atmosferde değişik seslerle yansıtılmasını sağlamak olmalıdır.
- b) Ezanlar, çift ezan okumasına dönüştürülmemelidir. Sözelimi müezzinin biri “*Allahu ekber, Allahu ekber*” dedikten sonra durup bir başka cami/veya merkez müezzinin aynı cümleleri tekrar etmesini beklememelidir⁶³.
- c) Ülkemizde ezan ölçülerinde, uzatmalarında aşırılık hat safhadadır. Bunun mutlaka önlenmesi gerekir. Bazen ezan süreleri vakit namazı süresini bile geçebilmektedir⁶⁴.
- d) Minareler ezan okunması için yapılmıştır. Hoparlör âdeti ortaya çıktıktan sonra müezzin yüzü görmeyen cami ve mescitlerin minareleri öksüz, boyunları bükük kalmıştır. Yarın: “*Madem hoparlör yetiyor minare yapmaya da gerek yoktur*” denilmez mi? Bu nedenle merkezi sisteme bağlı olmayan minarelerdeki hoparlörler sökülmeli, şerefeler kuş yuvası olmaktan kurtarılmalı, görevlilerin buralara çıkmaları ve ezanları çıplak sesle okumaları sağlanmalıdır. Merkezi sisteme bağlı cami minareleri de sıkı şekilde denetlenmeli, ilgili cihazlar merkez noktalarda şerefe girişlerine monte edilmeli, ezanlar buralarda da şerefelerden okunmalıdır. Minarede ezan okumak, mihrapta namaz kıldırmak için maaş alan görevliler, paralarının helal olması için görevlerinin gereklerini ifâ ile yükümlüdürler. Bir müezzin, bir imam minareye çıkmıyor, görevi – zorunlu şartlar dışında- başkalarına havâle ediyorsa aldığı maaşını sorgulamalıdır. Kendileri sorgulama izanı göstermiyorlarsa yetkililer

⁶³ Bu tür uygulamaları, İstanbul'da Nuruosmaniye ile Mahmutpaşa, Bayezit ile Süleymaniye cami'lerinde okunan öğle ve ikindi ezanlarında müşahede etmekteyiz.

⁶⁴ Zaman zaman cuma namazlarında nerede ise hutbe süresine eşit iç ezanlar dinlediğimiz de olmuştur.

- bu gibilerine asla müsamaha göstermemelidir. Aksi takdirde müteselsilen aynı ma'nevî sorumluluğa ortak olacaklarını unutmamalıdır.
- e) Merkezî sistem için özel görevliler belirlenmeli, imtiyazlı kadrolar ihdas edilerek kadroları il müftülükleri emrine verilmelidir. Bu gibi görevliler ihtiyaç anında geçici görevlerle turistik bölgelere de gönderilmelidir. Hizmetlerin verimli, yararlı olabilmesi için bu bağlamda farklı istihdam yönergeleri hazırlanmalıdır.
- f) Cami cemaati içerisinde ezan okumak isteyen kişilerden ağızları yatkın olanlar mutlaka eğitime tabi tutulmalı, müezzinlik ve imamlık konusunda eğitilmeli, bu eğitimden geçmemiş veya bu eğitimi almaya yanaşmayanlara kesinlikle ezan okutulmamalıdır. Bu husustaa il ve ilçe müftülükleri imam ve müezzinlerle ciddi bir işbirliği yapmalı, halkı camilere çekecek bu tür etkinliklere önem vermelidirler.
- g) Son madde olarak dikkat çekmek istediğimiz nokta şudur: Ezanın kendisinde şikâyetçi olmak başka, ezanın güzel okunmamasından, kötü okunmasından yakınmak başkadır. Bu iki yaklaşım farklı olgulardır. Birincileri iyi niyetten yoksun zihnî marazlılardır. Kendilerine boşverilip geçilir. Ama ikinci grup mutlaka dikkate alınmalı, aklı başında herkes bu tür hassasiyetleri dile getirenlere destek vermelidir. İyi niyetten, derûnî bir duyarlılıktan kaynaklanan bu gibi olumlu eleştiriler sayesinde eğitimsiz, ehil olmayan sesi çirkin, tiksindirici, soluğu yetmeyen kişilerin aksıra-tüksıra, bağıra-çağıra ezan okumaları engellenmiş olur.

SONUÇ

Bu araştırmada ezan'ın önemi üzerinde durduk. Ezan'ın, dinin en önemli sembollerinden biri olduğu, nasıl okunacağını kurallarının kaynaklardaki yerlerini gösterdik. Yüz binlerce müezzinin haykırdığı, yüz milyonlarca kişinin tekrar tekrar terennüm ettiği bir mesaj olan ezanın ehil kişiler tarafından

okunması gerektiği, sesi çirkin, ezan eğitimi almamış kişilerin ezan okumalarına fırsat verilmemesini vurguladık.

Ezan'da 'ekber' lafızlarının sonlarının sessiz konuma getirilip üzerlerinde durulmasının öngörüldüğü rivayetin arka planındaki espriye dikkat çektik. Buna rağmen birinci, üçüncü ve beşinci (أَكْبَرُ / ekber) lafızları üzerinde vakfedilmemesi halinde 'الله' (Allah) lafzının hemzesinin fethasının (أَكْبَرُ / ekber) lafzındaki (ر / ra)'ya aktarılarak 'ر' (ra)'nın her iki tekbirde bir nefesle: 'Allahu ekberallahu ekber' şeklinde fethasıyla okunmasının ve ikinci (أَكْبَرُ / ekber)'in sakin yapılmasının daha isabetli olduğunu savunduk

Bazı şartların yerine getirilmesi koşuluyla merkezi sistem uygulamasının yararlı olduğunu, yaygınlaştırılması gerektiğini ifâde ettik.